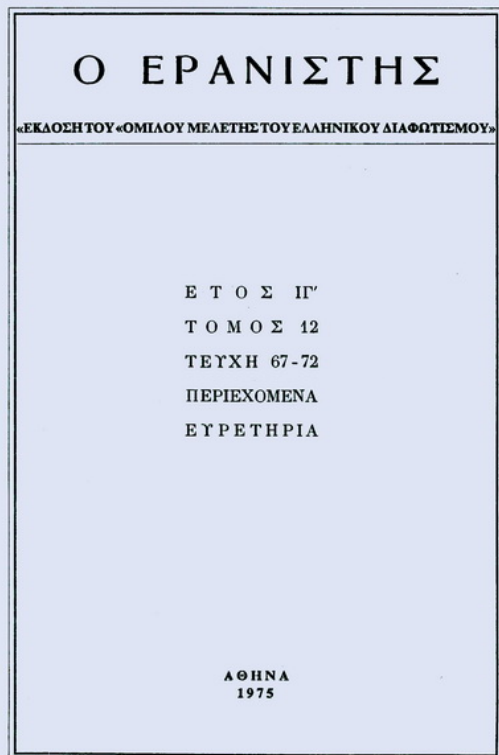

The Gleaner

Vol 12 (1975)

Μια επιστολή του Σαμουήλ του Κυπρίου προς τον Θεόφιλο Καΐρη

Δημ. Ι. Πολέμης

doi: [10.12681/er.9142](https://doi.org/10.12681/er.9142)

Copyright © 2016, Δημ. Ι. Πολέμης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Πολέμης Δ. Ι. (2016). Μια επιστολή του Σαμουήλ του Κυπρίου προς τον Θεόφιλο Καΐρη. *The Gleaner*, 12, 73–80. <https://doi.org/10.12681/er.9142>

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΦΙΛΟ ΚΑΤΗΡΗ

Δέν είναι άγνωστες οί σχέσεις τοῦ Σαμουήλ τοῦ Κυπρίου, σχολάρχῃ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας στά 1820 - 30, 1836 - 44 καί 1845 - 47 (;),¹ μέ τόν Θεόφιλο Κατῆρη. "Οπως ὁ ἴδιος ὁ Σαμουήλ γράφει στήν Αὐτοβιογραφία του, εἶχε φοιτήσῃ στή σχολή τῶν Κυδωνιῶν ἐπὶ μία ὀκταετία περίπου καί ἐκεῖ παράλληλα μέ τή διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Σαράφη εἶχε τήν εὐκαιρία νά παρακολουθήσῃ καί τά μαθήματα τοῦ Κατῆρη, πού μετὰ τήν ἀποχώρησιν τοῦ Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου περιορίσθηκε ἀποκλειστικά στή διδασκαλία τῶν φυσικομαθηματικῶν.² Παρὰ τῇ μετέπειτα ἀποστασία τοῦ Κατῆρη πού προκάλεσε τῇ γνωστῇ ἀναστάτωση στήν Ἐκκλησία, ὁ αὐστηρὸς καί συντηρητικὸς Σαμουήλ δέν ἔπαψε, φαίνεται, ποτὲ νά τιμᾷ τὸν Κατῆρη σάν δάσκαλο ἀνεξάρτητα πάντα ἀπὸ τὸ χάσμα πού δογματικὰ τοὺς χώριζε.³ Καί ὁ Κατῆρης πάλι ἀπὸ τήν πλευρά του ἐκτιμοῦσε καί σεβόταν τὴ λογιότητα τοῦ παλαιοῦ μα-

1. Βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Σαμουήλ εἶναι ἡ Αὐτοβιογραφία του, γραμμένη στά 1854 καί δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Μ. Ἰ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς*, Πόλη 1883, σ. 194 - 199. Γιὰ τὰ προβλήματα πού παρουσιάζει τὸ κείμενο αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μέ ἄλλες σχετικὲς πηγές καί ἐν γένει γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Σαμουήλ ὑπάρχει τώρα ἡ κατατοπιστικὴ μελέτη τοῦ Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκου, *Παρατηρήσεις στήν Αὐτοβιογραφία Σαμουήλ τοῦ Κυπρίου (1784 - 1855)*, Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Γ' μέρ. Α',

Λευκωσία 1973, σ. 437 - 49.

2. [Μετὰ τήν ἀποχώρησιν τοῦ Βενιαμὶν] «ἔμεινε λοιπὸν ὁ Θεόφιλος Κατῆρης ἐν τῇ τῶν Κυδωνιῶν σχολῇ, διδάσκων τὰ φυσικομαθηματικὰ μόνον καί εἰς τοῦτον ἐδιδάχθη ὁ Σαμουήλ ταῦτα», Γεδεών, ἔ. ἀ. σ. 195.

3. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 440 - 42, ὅπου ἐξετάζονται οἱ σχέσεις τῶν δύο λογίων μέ ἀναφορὰ στὶς σχετικὰ πενιχρὲς μαρτυρίες πού σώζονται καί ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σαμουήλ στήν Αὐτοβιογραφία του ἀναφέρεται πάντα μέ συμπάθεια γιὰ τὸν Κατῆρη καί ἀποσιωπᾷ ἐντελῶς τὴν κακοδοξία του.

θητῇ του.⁴ Δὲν γνωρίζομε ἂν μετὰ τῇ στενῇ ἐπαφῇ τους στίς Κυδωνίες κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ δεκαετία οἱ δύο ἄνδρες ξανασυναντήθηκαν. Οὔτε ὑπάρχει μαρτυρία γιὰ τυχὸν ἀλληλογραφία μεταξὺ τους, πρᾶγμα ποὺ παρὰ τὴν ἔλλειψη τῶν σχετικῶν κειμένων πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσωμε. Ἀλλωστε μέρος μόνο τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Καίτη ἔχει δημοσιευθῇ καὶ τὰ γράμματα τοῦ Σαμουήλ ἐκτὸς ἀπὸ τρία παραμένουν ὅλα ἀνέκδοτα.⁵

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ στάση τοῦ Σαμουήλ ἀπέναντι τὸν Καίτη μετὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς κρίσης τοῦ 1839, ὅταν ἡ πολιτεία ἀναγκάστηκε νὰ συλλάβῃ τὸν Καίτη καὶ νὰ κλείσῃ τὸ Ὅρφανοτροφεῖο τῆς Ἀνδρου. Μέχρι τώρα δὲν ὑπῆρχαν καθόλου στοιχεῖα σχετικὰ μὲ μὲ τὸ θέμα αὐτό, φυσικὰ ὅμως ὑπάρχει πάντα ἡ περίπτωση νὰ δοῦν τὸ φῶς νέες πληροφορίες ἰδίως ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο λογίων. Εἶναι βέβαια γνωστὴ ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ Σαμουήλ, ὅπως καὶ ἄλλων δασκάλων τῆς Πόλης, στὴ συνοδικὴ πράξι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς 19 Δεκεμβρίου 1839, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς μαθητὲς τοῦ Καίτη ποὺ ἐπιζητοῦσαν διδασκαλικὰς θέσεις.⁶ Ἀναπόφευκτα λοιπὸν καὶ ὁ Σαμουήλ πέρασε στὴν παράταξι τῶν ἀντιπάλων τοῦ δασκάλου του ἀλλὰ τώρα πιά ἐπικίνδυνου ἀποστάτη.

Ἔτσι μία ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ πρὸς τὸν Καίτη, γραμμένη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1839, ἐποχὴ ποὺ ἄρχισαν πιά νὰ παίρνουν σοβαρότητα οἱ μέχρι τότε διαδόσεις γιὰ τὴν κακοδοξία τοῦ σοφοῦ τῆς Ἀνδρου, μᾶς

4. Στὰ 1819/20 μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ διορισμοῦ τοῦ Σαμουήλ σὰν δασκάλου στὴ Σωζόπολη ὁ Καίτης τὸν ἐπαινεῖ ἰδιαίτερα, πρβλ. Φραγκίσκου, ξ. ἀ., σ. 443. Ὅπως πάλι παρατηρεῖ ὁ Φραγκίσκος, αὐτ., σ. 441, ὁ Καίτης περιλαμβάνει τὸν Σαμουήλ ἀνάμεσα στοὺς διαπρεπεῖς διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας, βλ. Θεοφίλου Καίτη, *Στοιχεῖα φιλοσοφίας*, Ἀθήνα 1851, σ. 38. Δὲν θὰ πρέπει ἴσως νὰ δοθῇ χωριστὴ σημασία στὴν ἀναγραφὴ αὐτῇ τοῦ Καίτη. Οἱ λόγοι ποὺ ἀναφέρονται δὲν εἶναι βέβαια ὅλοι ἀνθρωποὶ τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος συμπαθοῦσε ἢ ἐκτιμοῦσε. Μεταξὺ ἄλλων συναντοῦμε τὰ ὀνόματα τοῦ Βάμβα καὶ τοῦ Νεο-

φύτου Δούκα, γνωστῶν ἀντιπάλων κατὰ τὰ «καίρικα», καθὼς καὶ τοῦ μᾶλλον ἄσημου δασκάλου Γρηγορίου Ροῖδη ποὺ ἀναγράφεται δίπλα στὰ γνωστότερα πρόσωπα ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ἦταν ἐξάδελφος τοῦ ἴδιου τοῦ Καίτη.

5. Φραγκίσκου, ξ. ἀ., σ. 448 σημ. 3.

6. Μ. Ἰ. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις, ἐπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, Πόλη 1889, τόμ. Β', σ. 229 - 34*· πρβλ. Δ. Π. Πασχάλη, *Θεόφιλος Καίτης*, Ἀθήνα 1928, σ. 124· Φραγκίσκου, ξ. ἀ., σ. 441. Ὁ Σαμουήλ ὑπογράφει ὡς «ὁ ἀρχιδάσκαλος πρῶην Μεσημβρίας Σαμουήλ».

φανερώνει καθαρά την αγωνία του παλαιού και άφοσιωμένου φίλου, που βλέπει ότι δεν μπορεί πια να μην πάρη θέση μπροστά στο καϊρικὸ ζήτημα. Δὲν εἶναι βέβαια ὁ μόνος πὺ προσπάθησε νὰ δείξῃ στὸν Καΐρη τὸν κίνδυνο καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ στὸν ὀρθόδοξο δρόμο. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ τοῦ ἔγραψαν ὁ Φαρμακίδης καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας⁷ χωρὶς ὅμως νὰ πάρουν ἀπάντησιν. Ὁ Καΐρης δὲν ἦταν φυσικὰ σὲ διάθεσιν νὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τέτοιες προτροπές, ἔστω καὶ ἂν προερχόταν ἀπὸ παλαιούς φίλους, καὶ τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι δὲν ἔκρινε σκόπιμο ν' ἀπαντήσῃ οὔτε στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ. Ὡς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι ὁ τελευταῖος ζώντας στὸ πνευματικὸ κλῆμα τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο ἀρκετὰ νωρίς, πὺ γρήγορα ἴσως καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀθηνῶν πὺ διατηροῦσε καὶ ἐπίσκοπο στὴν Ἄνδρο, εἶχε διακρίνει ἐπικίνδυνα σημάδια κακοδοξίας στὴ διδασκαλίᾳ τοῦ Καΐρη, ἀντιπροσωπεύει μὲ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πρώτη ἀντίδραση τῶν παλαιῶν φίλων τοῦ Καΐρη στὴν Πόλιν.⁸ Ἰσως πρέπει νὰ δοῦμε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ σὰν μιὰ ἀνεπίσημη ὑστατη προσπάθεια τῶν κύκλων τοῦ Πατριαρχείου,⁹ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ συνοδικὴ καταδίκη, νὰ μεταπεισθῇ ὁ Καΐρης, κάτι παρόμοιο μὲ αὐτὸ πὺ εἶχαν ἀναλάβει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ὁ Σελλασίας (πρώην Βρεσθένης) Θεοδώρητος καὶ ὁ Φαρμακίδης.¹⁰ Τὴν ἐπιστολὴ του ἔγραψε ὁ Σαμουήλ στίς 9 Ἰουλίου 1839· ἡ «Πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ περὶ τῆς νεωστὶ ἀναφανείσης ἀντιχρίστου διδασκαλίας

7. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 113 - 14. Ἄλλὰ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα στὴν ὁποία παραπέμπει ὁ Πασχάλης (ἐκδόσιν τοῦ 1877 σὲ φυλλάδιο) γράφτηκε ἀπὸ τὴν Αἴγινα στίς 2 Ἰουλίου 1841 καὶ ἀποτελεῖ πολεμικὴ τοῦ θεοσεβισμού καὶ ὄχι μιὰ πρώτη ἀντίδραση φίλου ὅπως ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ. Ὅπως δὴ ποτε οἱ ἐπαφές τοῦ Δούκα μὲ τὸν Καΐρη ὑπῆρχαν καὶ παλαιότερα (πρβλ. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 56) καὶ ἴσως ὁ Πασχάλης γνώριζε καὶ ἄλλῃ ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα γραμμένη στὰ 1839.

8. Παρόμοια ἐπιστολὴ τοῦ Τανταλίδου πρὸς τὸν Καΐρη εἶναι ἐπίσης γνωστή, βλ. Μ. Παρανίκα, *Βίος Ἡλίας*

Τανταλίδου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 24 (1892/93), σ. 19 - 21, ἀναδημοσίευσιν εἰς Ἑλ. Θ. Κασιάνη, *Ἡλίας Τανταλίδης, ποιητὴς καὶ διδάσκαλος τοῦ γένους*, Ἀθῆνα 1971, σ. 28 - 30. Ὁ Τανταλίδης εἶχε πρὶν χρόνιὰ κάποια ἐπαφή μὲ τὸν Καΐρη στὴ Σμύρνη, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῇ σὰν φίλος ἢ ἀκόμη καὶ γνωστός του.

9. Τὸν τότε (1835 - 40) οἰκουμενικὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε' εἶχε ἰδιαίτερα ἀνησυχήσει ἡ ἀπήχησιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Καΐρη τὴν ὁποία προσπάθησε μὲ πολλοὺς τρόπους νὰ καταπολεμήσῃ.

10. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 110 - 11

τοῦ Θεοσεβισμού» ἀκολούθησε τὸν Σεπτέμβριο.¹¹ Παράλληλα στὴν Ἀθήνα, ἡ ὑπόθεση Κατῆρ συζητήθηκε, ἴσως ὄχι γιὰ πρώτη φορά, στὴ Σύνοδο περὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰουνίου· ὁ Σελλασίας ἔγραψε στὸν Κατῆρ στίς 28 Ἰουνίου καὶ ἡ ἴδια ἡ Σύνοδος, ἐπίσημα πιά, στίς 10 Ἰουλίου.¹² Ἔτσι ἄρχισε μιὰ διαδικασία πὺ ἀναπόφευκτα ὁδήγησε στὴν καθάρωση τοῦ Κατῆρ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1839.¹³

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ πὺ δημοσιεύεται παρακάτω βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Θεοφίλου Κατῆρ πὺ κατέχουν οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νίκος Θ. Κατῆρ, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπὸ ἐδῶ εὐχαριστῶ θερμὰ πὺ μοῦ ἐπιτρέπουν πάντα νὰ τὸ χρησιμοποιοῦ. Εἶναι ἰδιόχειρη τοῦ Σαμουήλ σὲ δίφυλλο διαστάσεων 0.35X0.21 μ. καὶ στὸ πίσω μέρος ἀναγράφεται ὁ ἀποδέκτης : «Τῷ σοφολογιωτάτῳ διδασκάλῳ κυρίῳ Θεοφίλῳ Κατῆρ /ἀσπασίως/ εἰς Ἀνδρον». Κάποιος τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Κατῆρ [ἡ ἀδελφὴ του Εὐανθία(;)] ἀργότερα πρόσθεσε «1839 ἰουλ. θ' Σαμουήλ περὶ ὁμολογ. Θεοφίλου». Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι προσεκτικὰ γραμμένη χωρὶς βέβαια ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Γλωσσικά, ὅπως καὶ τὴν Αὐτοβιογραφία, τὴν διακρίνει ἡ ὄχι τόσο συνηθισμένη γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπλότης. Τὸ κείμενο χωρίσα σὲ παραγράφους καὶ ὅπου ἦταν δυνατὸ προσάρμοσα τὴ στίξη στίς σημερινὲς συνήθειες.

Σοφώτατε δάσκαλε,

Ἐκ ψυχῆς ἀσπάζομαι τὴν ἀξιότιμον κορυφὴν σας.

Γνωρίζω, διδάσκαλε, ὅτι ἡ ἀγαθὴ σας εἰς πάντας ὑπόληψις δὲν εἶχε χρειάν συστάσεώς της ἀπὸ τῶν ἐμῶν ἐπαίνων, ἀλλ' ὅμως κἀγὼ κατὰ χρέος εὐγνωμοσύνης δὲν διέλειπον τοῦ νὰ θαυμάζω διὰ παντός τὴν σοφίαν καὶ ἀρετὴν καὶ τοῦ αἰοιδίμου διδασκάλου μου Γρηγορίου¹⁴

11. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τόμ. Β', σ. 220 - 29· πρβλ. Δ.Σ. Γκίνη - Β. Γ. Μέξα, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800 - 1863*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1957, σ. 458, ἀρ. 10361.

12. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 110 - 11 καὶ 114.

13. Αὐτ., σ. 132.

14. Ὁ Γρηγόριος Σαράφης κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τοῦ Σαμουήλ στίς

Κυδωνίες «ἀείποτε διευθυντῆς, διευθύνων μετὰ πατρικῆς φιλοστοργίας, ἀγωνιζόμενος ἐν ταῖς διδασκαλίαις αὐτοῦ ἵνα ἐμπνεύσῃ καὶ τῆς παιδείας τὸν ἔρωτα καὶ τῆς ἀρετῆς τὴν πράξιν, αὐτὸς γενόμενος ζῆν παράδειγμα», ὅπως τὸν περιγράφει στὴν *Αὐτοβιογραφία* τοῦ ὁ Σαμουήλ, βλ. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 195.

καὶ τῆς σοφολογίότητός σας. Μάρτυς ὁ Κύριος ! Δὲν εἶχον χορτασμὸν τῶν ἐπαίνων σας, σεμνυνόμενος καὶ ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος μαθητὴς σας οἷων διδασκάλων εἰμὶ μαθητὴς. Ἀλλ' οἴμοι ! Φήμη κακόφημος κατέθραυσέ μου τὴν ψυχὴν, διαδοθεῖσα ἐνταῦθα πανταχοῦ, ὅτι ὁ Θεόφιλος Καΐρης προσέκρουσεν εἰς ὕφαλον, ἐνανάγησε περὶ τὴν πίστιν ἐκβαλλὼν τὴν λατρείαν τῆς τρισυνοστώτου Θεότητος, ἀρνούμενος τὴν ἑνσαρκον οἰκονομίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐν μόνον ὃν δεχόμενος μονοὑπόστατον, ἢν' οὕτως εἶπω, οὔτε νῖδον μονογενῆ τοῦ πατρὸς οὔτε πνεῦμα ἅγιον δεχόμενος, ὥς αὐτὸς ὁ μονογενὴς ἐδίδαξε καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ μάρτυρες ὡμολόγησαν καὶ αἱ ἱεραὶ σύνοδοι ἐστερέωσαν καὶ ἅπαντα ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διακρατεῖ· ἐνὶ λόγῳ τὸ «Πορφυρίζει¹⁵ ὁ κύριος Θεόφιλος» πανταχοῦ διατρέχει.

Ποῖον ἐγγνώμονος μαθητοῦ ψυχὴ, ὥς ἡ τοῦ Σαμουήλ, δύναται νὰ μὴ πληγῇ καιρίως ὑπὸ τῶν τοιούτων ἀπενκταίων ἀκουσμάτων ; Ὁμολογῶ ὅτι πολλὴν ἐποίησα τὴν ἔρευναν. Διὰ τί ; Διὰ νὰ ἀπαλλάξω ἐμναυτὸν, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τῆς λύπης. Ἀλλ', οἴμοι, πάλιν λέγω· ἔπαθον τὸν τοῦ Οἰδίποδος, ὥς φαίνεται. Διότι ὅσον ἐξηκολούθουν τὰ τῆς ἐρέυνης τόσον πλείονας ἐλάμβανον πληροφορίας περὶ τῶν δυσφημιζομένων. Καὶ πόθεν ; Ἀπὸ τῶν φίλων σας, διδάσκαλε, ἀπ' αὐτῶν τῶν μαθητῶν σας !¹⁶ «Ἀλλὰ μήπως — ἔλεγον κατ' ἐμναυτὸν καὶ πρὸς ἄλλους — καὶ ὁ ἡθικώτατος Σωκράτης δὲν ἔλαβε κακοήθεις καὶ διεφθαρμένους μαθητὰς καὶ ἀδίκως δι' αὐτοὺς κατηγορήθη ; Ἴσως τοιοῦτόν τι ἔπαθε καὶ ὁ κύριος Θεόφιλος». Καὶ οὕτως ἀντέκρουον καὶ διεμαχόμην, προσφνύμενος εἰς τὸ ἀδύνατον καὶ ἐπιμαρτυρόμενος τὸ δεκαετὲς σχεδὸν διάστημα τῆς ἐν Κυδωνίαις μαθητείας μου¹⁷ καθ' ὃ οὐδὲ ἵχνος τοιοῦτου ἐγνώρισα.¹⁸

15. Ἡ παρομοίωση μὲ τὸν νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο δὲν εἶναι ἄστοχη, ἀφοῦ καὶ ὁ πολέμιος τοῦ Χριστιανισμοῦ Πορφύριος λεγόταν ὅτι ἦταν ὁ ἴδιος χριστιανὸς ποῦ ἀποστάτησε.

16. Καὶ στὴ Σύρα τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἄλλοι μαθητὲς τοῦ Καΐρη εἶχαν προκλητικὰ ἐκδηλώσει τὴν ἀντίθεσίν τους πρὸς δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλ. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 114.

17. Ὁ Σαμουήλ εἶχε πάει στὶς Κυδωνίες ἀπὸ τὸ 1811 καὶ σύμφωνα μὲ ἄλλη μαρτυρία του (πρβλ. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 440 σημ. 4) μαθή-

τευσε ἐκεῖ ἐπὶ μία δεκαετία. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν σπουδῶν του στὶς Κυδωνίες καθὼς καὶ τῶν συντόμων ἀκροάσεών του στὴ Χίο καὶ στὴ Σμύρνη, δὲν εἶναι τέλεια ξεκαθαρισμένη. Πάντως «τὸ δεκαετὲς σχεδὸν διάστημα τῆς ἐν Κυδωνίαις μαθητείας μου» ἀποτελεῖ κάποια ὑπερβολή.

18. Ἡ παλαιὰ προσήλωσις τοῦ Καΐρη ὅχι μόνον στὰ δόγματα ἀλλὰ καὶ στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας εἶχε μείνει στὴ μνήμη αὐτῶν ποῦ τὸν γνώρισαν ἀπὸ κοντά. Πρβλ. ὅσα τοῦ γράφει πρὸ παραστατικὰ ὁ Τανταλίδης (ἀνωτέρω

Ἄλλ' ἀντήκονον ὅτι, «Δὲν εἶναι ἄνθρωπος ; Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μεταβλητός ; Ἀδύνατον εἶναι νὰ μετεβλήθῃ ; Μήπως οἱ λέγοντες δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἐπιστηθίων, ἐκ τῶν μυστικῶν του ; Ἴσως — ἐπρόσθετον οἱ ἀντιλέγοντες — οἱ μαθηταὶ καὶ φίλοι του ἐστάθησαν ἄπιστοι μὲν εἰς τὴν ὑπόσχεσιν πρὸς τὸν διδάσκαλόν των, πιστοὶ δὲ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀληθείας».

Ὅθεν ἐπὶ τούτοις ἐγὼ διάγω ἐν ὑπερβαλλούσῃ θλίψει, μάλιστα δὲ συλλογισζόμενος πῶς δὲν ἐπαρρησιάσθητε εἰς τὸ κοινόν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, δι' ἐγγράφου σας ὁμολογίας ὥστε νὰ ἐμφράξητε τὰ στόματα τῶν βλασφημούντων καὶ νὰ εὐφράνητε τὰς καρδίας τῶν λυπονύμων φίλων σας. Καλὸν εἶναι, διδάσκαλε ! Δὲν γίνομαι σύμβουλος ἀλλὰ σᾶς ὑπομυμνήσκω· καλὸν εἶναι νὰ διακηρύξητε ἐγγράφον τὴν ἀθωότητά σας καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξητε ἀπὸ τῶν τοιούτων συκοφαντιῶν· νὰ διαφυλάξητε ἥν μέχρι τῆς σήμερον ἐλάβετε ἀγαθὴν ὑπόληψιν καὶ δόξαν καὶ νὰ τὴν διαιωνίσητε καὶ μὴ τὸ ἐναντίον· μὴ ἐκπληξιν τοῦ κόσμου καὶ σκανδαλισμὸν ὀλέθριον.

Ναὶ ἀληθῶς ! Ὁ Θεὸς ἐστὶ καρδιογνώστης,¹⁹ ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μὴ γινώμεθα τοῖς πολλοῖς σκάνδαλον· «οὐαί, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται».²⁰ Τάχα δὲν γνωρίζει ἡ σοφολογιότης σας πόσον σκάνδαλον καὶ ταραχὴν ἐπροξένησαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὰ κατὰ τὸν Κύριλλον Λούκαριν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πατριαρχεύσαντα ; Ἐφάνη ἐξαίφνης ἐν τῷ μέσῳ, ὡς ἀπ' αὐτοῦ, ὃ γέμον λουθηροκαλβανικῆς αἵρέσεως βιβλιδάρειον²¹ ἐτάραξε τὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ μὲν ὑπώπτενον αὐτόν, οἱ δὲ τὸν παρίστανον ἀθῶον φέροντες εἰς μαρτυρίαν τὴν εἰς πατριαρχικούς θρόνους

σημ. 8) : «Σ' ἐνθυμοῦμαι κατὰ πᾶσαν ἑορτὴν καὶ Κυριακὴν ἐκκλησιαζόμενον εἰς τὸν ἐκεῖσε [στὴ Σμύρνη] ναὸν τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς· μετὰ πόσης βαθυτάτης τῷ ὄντι κατανύξεως ἀπέναντί σου ἰστάμην, θαυμάζων τὴν ἐπὶ σὲ παρισταμένην χριστιανικὴν ἀγιότητα, ὅτε μὲ ἐξύψωσιν ἀναχωρητοῦ τινος τῶν πρώτων αἰώνων συμφῶς τοῦς τρεῖς πρώτους τῆς χειρὸς σου δακτύλους διετύπους ἐπὶ σενατοῦ τὸ σημεῖον τοῦ τιμίου σταυροῦ καὶ ἡχροάζου ἐν εὐλαβείᾳ τοὺς ὕμνους καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἀσκητικὴν

στηριζόμενος βακτηρίαν».

19. Πρβλ. Πράξ. 15 : 8.

20. Ματθ. 18 : 7.

21. Πρόκειται γιὰ τὴ διαβόητη Ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως ποὺ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου δημοσιεύθηκε ἐλληνικὰ (καὶ λατινικὰ) στὴ Γενεύη στὰ 1633, βλ. E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, τόμ. Δ', Παρίσι 1896, σ. 315 - 321, ἀρ. 225.

ἐν πολλοῖς ἔτεσιν ἄμεμπτον ζωὴν του καὶ αὐτὸς δὲ οὗτος ἐπ' ἐκκλησιαστικὰς πολλὰς διδασκων ἀνεθεματίζεν ἐκεῖνα καὶ ἐστήριξε τὰ ὀρθόδοξα δόγματα.²² Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπιζήσας ἔτη 23²³ δὲν ἐπαρρησιάσθη ἔγγραφος ἀναίρεσις τοῦ βιβλίου ἐκείνου, δυνάμενος εὐκέλως καὶ ὡς ἐκ τῆς ὑπολήψεως τοῦ ὑποκειμένου του, ἄφησε πολὺ σκάνδαλον μεταξὺ εἰς τοὺς χριστιανούς, διὰ τοῦτο παρέσχε πολλὴν τὴν ὑποψίαν ἐνοχῆς· διὸ καὶ ἐπὶ δύο ἱερῶν συνόδων ἀνεθεματίσθησαν τὰ κατ' αὐτόν.²⁴

Παρρησιάσατε λοιπὸν ἐγγράφως, διδάσκαλε, τὴν ἀθωότητά σας ! Τοῦλάχιστον παρηγορήσατε τὴν ἐμὴν κατώδυνον ψυχὴν, ἥτις ἐπέχει ἔτι περὶ τῆς ἀνυπαξίας τῶν τοιούτων, διὰ σπντόμου ἀποκρίσεώς σας. Ὁ ἐπιδιδόνς τὴν ἐπιστολὴν μου²⁵ εἶναι τέκνον μου καὶ τέκνον σας, χρηματίσας μὲν ὑποδιδάσκαλος τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Γένους Σχολῆς,²⁶ ἀπερ-

22. Οἱ προτεσταντικὲς ἰδέες ποὺ ἀπὸ ἀρκετὰ νωρὶς εἶχε ὁ Λούκαρης προβάλλει· σὲ ξένους θεολόγους ἦταν βέβαια τότε τελείως ἄγνωστες στὸν Σαμουήλ. Γιὰ μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση βλ. πρόχειρα Β. Κ. Στεφανίδη, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήνα 1959, σ. 705 - 06.

23. Ὁ Λούκαρης θανατώθηκε στίς 27 Ἰουνίου 1638.

24. Ἐννοεῖ πιθανῶς ὁ Σαμουήλ τις δὺο συνόδους τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σεπτεμβρίου 1638 καὶ τοῦ Μαΐου 1642 ποὺ καταδίκασαν μὲ δριμύτητα τὴ λουκάρειο Ὁμολογία. Γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ εἶχε συγκληθῇ καὶ ἄλλη σύνοδος στὸ Ἰάσι τῆς Μολδαβίας στὰ 1640, βλ. G. A. Hadjiantoniou, *Protestant Patriarch: The Life of Cyril Lucaris (1572 - 1638) Patriarch of Constantinople*, Λονδὶνο 1961, σ. 101.

25. Ὁ μαθητὴς τοῦ Σαμουήλ ποὺ ἔφερε τὴν ἐπιστολὴ στὸν Καῖρη εἶναι πιθανώτατα ὁ Κωνσταντῖνος Εὐθυβούλης (1815 - 59), ὁ ὁποῖος πρᾶγματι εἶχε ὑποστηριχθῇ ἀπὸ τὸν Σαμουήλ ὅπως λέει ὁ τελευταῖος στὴν *Αὐτοβιογραφία* του : «ὁ κ. Κ. Εὐθυ-

βούλης, ἐκ. Μ. Ρεύματος, Χῖος ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς τὴν φιλοσοφίαν διατρέψας καὶ διδαχθεὶς ἐν Παρισίοις ἐπὶ πέντε ἔτη τῇ τοῦ Σαμουήλ συστάσει καὶ συνδρομῇ», βλ. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 198 - 99. Στὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Εὐθυβούλη στὸ *Λεξικὸν ἱστορίας καὶ γεωγραφίας* (ἐκδ. Σ. Ι. Βουτυρά, Ι. Α. Βρετοῦ καὶ Γ. Βαφειάδου), τόμ. Β', Πόλη 1871, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Εὐθυβούλης διορίστηκε τὸ 1835 διδάσκαλος τῶν γραμματικῶν στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ καὶ δίδασκε μέχρι τὸ 1839 ὅποτε μὲ ἔξοδα τῆς Σχολῆς ἔμεινε λίγους μῆνες στὴν Ἀθήνα καὶ μετὰ πῆγε γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὸ Παρίσι· ἀφοῦ γύρισε στὴν Πόλη τὸ 1845 διορίστηκε ἀμέσως στὴ Σχολή. Φαίνεται ὅτι πηγαίνοντας ἀπὸ τὴν Πόλη στὴν Ἀθήνα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1839 πῆγε καὶ στὴν Ἄνδρο γιὰ νὰ μεταβιβάσῃ τὸ γράμμα τοῦ Σαμουήλ.

26. «Ἐπὶ πενταετίαν δὲ ὠφελίμως διδάξας τὰ γραμματικὰ εἰς τὴν ἐν Ἐηροκρήνῃ Σχολὴν καὶ κατανοήσας τὴν ἐν αὐτῇ ἑλλειψιν ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν μαθημάτων, ζήλω πίστεως καὶ φιλογενείας ἀπέρχεται εἰς τὰς κλει-

χόμενος δὲ ἤδη εἰς Παρισίους εἰς τελειοποίησιν τῶν μαθημάτων του, νέος εὐπαιδευτος, νέος χρηστοθήης καὶ μεγάλας ἐλπίδας τῷ γένει παρέχων διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του· τέλος, πιστὸς ὥστε νὰ μοὶ διαβιβάσῃ ἀσφαλῶς τὴν ἐπιστολήν σας. Λοιπὸν χαροποιήσατέ με !

Ἔρρωσθε θεόθεν. αὐλθ' Ἰουλίου θ'.

Ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Κουροῦ - τζεσμε.

Τῆς σοφολογιότητός σας ὁ εὐγνώμων μαθητὴς σας
πρ<ώην> Μεσ<ημβρίας> Σαμουήλ διδ<άσκαλος> ὁ Κύπριος.

Δημ. Ἰ. Πολέμης

νὰς Ἀθήνας καὶ κατόπιν εἰς τὴν περιφανῆ τῆς Γαλλίας μητρόπολιν πρὸς συναγειρμὸν σοφίας», Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸ ἱερὸν μνημόσυνον τοῦ αὐδύμου Κωνσταντίνου Εὐθυβούλου... ἐκφωνηθεῖς... ὑπὸ Γρηγορίου ἱεροδιακό-

νου Γώγου τοῦ Λεσβίου, Πόλη 1860, σ. 4 - 5. Γιά τὴ διδασκαλία τοῦ Εὐθυβούλου στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία βλ. Τ. Ἀ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τόμ. Β', Ἀθήνα 1971, σ. 130 καὶ 170 - 71.